

ПРЕПОДАВАНЕ НА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА В СЪРБИЯ. ПРОБЛЕМИ НА РЕЦЕПЦИЯТА

Антоанета АЛИПИЕВА

Университетът в Белград
E-mail: alipievaan@abv.bg

TEACHING OF THE BULGARIAN LITERATURE IN SERBIA. PROBLEMS OF THE RECEPTION

Antoaneta ALIPIEVA

University in Beograd
E-mail: alipievaan@abv.bg

ABSTRACT: This article examines the key essence of the contemporary dimensions of identities expressed in Bulgarian literature. Ideas like Balkanism, Pan Slavism, and nationalism are internally close to our cultural mentality. They are still used today and, in fact, they contradict to the individual identities imposed by the postmodern trend. This is an opportunity for combining ideas about the development of joint projects. The reception of Bulgarian literature in Serbia is a little niche, but there are common problems and a similar mentality. The intensive export of Bulgarian authors as means of popularizing modern Bulgaria should be based on the similarities, not on the differences. We need to work for uniqueness rather than universality.

KEYWORDS: identity and identities, nationalism and nationalisms, post-communist situation, literature of the transition.

Преподаването на българска литература зад граница е вид редуциране на целостта. Не е възможно да се проследява историческия континуум, да се представя плурализма на явленията, да се постигне равнопоставен баланс между различните епохи: причините – слабо ползване на оригиналния език, недотам мотивиран интерес, чужда култура, която провокира менталитетно напрежение между българските ценности и специфични проблеми и локалната чужда култура, в която българският (всъщност чужд) културен език трябва да се впише. Това, което на първо време е длъжен да предприеме преподавателят, е да изгради отношение, двойствен всъщност процес, защото отношението често може да се окаже пренебрежително, отрицателно, безразлично. „Неразбираемо е за нас“, „Не можем да го почувстваме“, „Не сме го преживели“ са реплики, които се появяват сред аудиторията. Всъщност голямата задача на преподавателя зад граница е да отработи категорията „българско“. Да се разбере защо нещо е важно или неважно за българите.

В днешната постмодерна културна ситуация проблемът за твърдите идентичности изглежда почти невъзможен. Националните култури, регламентирани от националните държави, все още представят себе си чрез ясна емблема: българска, руска, френска и т. н., но вътре в себе си побират много динамични процеси на движението, смесващи най-различни и диференцирани култури, различни механизми на огласяването им, както и неединни топоси на пребиваването им. Пред българската култура, а мисля, че и пред всички традиционни култури, стоят въпроси като емиграцията и създаването на разни и многобройни български светове в други държави, проблеми като нахлуваща в България друга емиграция (с напълно чужди за нас култури) и нейното културно интегриране (ако това е възможно?) в менталността ни, въпроси като мястото на малцинствени литератури (ромска, арменска, еврейска и т. н.) във все още белязаната като „българска“ културна идентичност. С други думи, идеята за образцовия списък от национални имена на отделните култури става все по-проблематичен и атакуем. Проблемът за описването на тези култури чрез метафори и символи също буди в днешно време несъгласие, защото символичната география устремно се стапя чрез постоянно разместване на културните граници и оттам – на културната карта на Европа например. Практиката показва ясно: зад граница българската литература се преподава фрагментарно – отделни произведения и автори, книги емблеми на българската менталност, по-важни характеристики на популярни естетики като националната идеология, етапи на модернизма, социалистически период и т. н. Но най-вече вървят отделните произведения или автори, придружени от биографии и библиографии на творбите си. Основната аудитория на българските филологии завършват обучението си с недотам адекватно владение на езика (особено

говоримо) и доста осакатена представа за литературата, изградена от върволица образцови канонни произведения или пък от няколко избрани чрез вкуса на лектора съвременни романи и най-вероятно един или двама релефни чрез конюнктурите поети. Един от най-големите проблеми е, че изобщо не се познават текстовете на творбите. Студентите възпроизвеждат литературна информация, без да вникнат в нея. За отдалечени периоди като средновековна българска литература, възрожденска литература или литература до Първата световна война това е възможен подход. Тъкмо дистанцията дава есенциална гледна точка, която избира автори и творби с осмислена вече българска идентичност. Тяхното преподаване не нарушава твърдата цялост, която може да се етикетира. Дали ще се нарече национално, балканско, европейско, българско, тези категории са вече отработени от критиката и не създават особени трудности при представяне на монолитен български образ. С няколко мостри от избрани текстове този процес може и да се окаже сполучлив като общи познания и формиране на базисна представа.

Трудността при формирането на българска идентичност започва с преподаването на съвременната литература. Това, което е най-интересно за студентите. В България идентичността като категория претърпява сериозни метаморфози. Класифицирана като „литература на прехода“, съвременната българска литература разрушава, на първо място, държавната идея за литература, наследена от времето на комунистическия режим. Но национализмът като идея се запазва, въпреки че се правят лобистки опити за налагане на идеята за „края на историята“¹, предимно през 90-те години на ХХ век. Също през 90-те години се лансира и идеята за неоколониалните литератури, които не могат да преодолеят своя травматизъм от големите култури и de facto си остават локални и догонващи (Късов, 1998, с. 5–49). Тези две идеи са в полето на реформаторството спрямо традиционната идея за литература, разбираща литературата като единна национална територия с общи образцови списъци и ценности; реформаторство спрямо одържавяването на естетическите факти; и накрая – реформаторство спрямо въображаеми структури като национална държава, балканизъм, панславизъм, въобще възражение срещу есенциалисткото описване на литературите или културите. Въпреки че национализмът в края на миналия век бе обявен от тези реформатори за труп, то и те се оказаха в неоколониалната клопка, като се мъчеха да осмислят българската литература чрез постмодерните теории, предимно американски, без да забележат, че са преосмислили само етническият национализъм, но не и гражданския. В смисъл, че българската литература не е изработила до ден-днешен такъв универсализъм, че да стане нужна, за да не кажем известна, в широк диапазон на световната културна карта. Водещ принцип продължава да бъде принадлежността към географска територия, както и към институционално възпроизводими символи и норми. Дори и когато последните се пародират или метаморфозират, то това е отново принадлежност към национализма, а не към универсализма.

Бидейки „литература в преход“, съвременната българска литература преосмисля морални, институционални и идеологически норми. Чувството за деконструкция е водещо. От въобразеното хармонично общество по време на социализма, например новата проза преминава към апокалиптична „разруха“ и разпад, към демонични криминални сюжети, към объркани и обезродени хора и девалвация на човешки ценности. Известните романи – „Разруха“ (2003) от Владимир Зарев и „Майките“ (2006) от Теодора Димова, се занимават точно с разпада на цялостния човешки свят. В посткомунистическите страни постмодернът изгражда шокова визия на насието. Ликвидират се „идеалните типове“, идентифициращи социалистическото общество, но на тяхно място не могат да се предложат цялостни национални или морални идеи. Националната идея от близкото минало, почиваща върху географски и исторически граници, върху одържавени пантеони и литературни канони, се преобръща до своето опак. Пак има национална идея, но тя е демонизирана. По отношение на поезията, литературата ни силно активира и разшири географските очертавания (Пламен Антонов, Пламен Дойнов). Лирическият човек наново преоткри културите на Европа (предимно централноевропейските) и в известен смисъл загърби славянската топонимия, защото тя принадлежеше в голямата си част на също тъй

¹ Става въпрос за много популярната идея на Франсис Фукояма и неговата книга „The End of History and the Last Man“ (1992), според която либералните демокрации и свободният капиталистически пазар са крайната точка на човешкото управление. Патосът на тази идея е ликвидиране на национализмите като смисъл и граничност и утвърждаване на индивидуални или групови идентичности в съвременните глобални общества. Тези идентичности силно зависят от икономиката.

посткомунистически страни, далече по-достъпни за нас по време на социализма, отколкото Западна Европа. Ако трябва да обобщим, патриотичната част от големия националистически проект на XIX век, работещ у нас и в XX век, залезе. Националното запази своите географски граници, но не и гравивния си патос.

„Прозата на прехода“ наблегна и на друга възможност на националистическото чувство – това на етническият национализъм, чиято символика разчита на себеразпознатата и изпитана идентичност. Ако трябва да бъдем по-точни – на балканската тема, предадена като светоусещане и философия, като революционен сюжет от разпадането на Османската империя. Като концепция, този тип проза е най-близко до идеята на Мария Годорова, която под балкански регион разбира онази териториална част, която е византийско и османско наследство и е резултат от загубата на християнска аристокрация. Това снабдява региона с източни (много често се говори за ориенталски) нрави и въобще трудно се потулява езическия (варварския) манталитет. (Годорова, 2004). В романите на Керана Ангелова „Елада Пиньо и времето“ (2003) и „Вътрешната стая“ (2006) границите на българския регион са и балкански граници. Полето, в което се случват събитията, е стабилизирано до езическа философия на живеенето, но без граници между държави. Идеята за „културната интимност“ на Маркъл Херцфелд (Herzfeld, 1999, p. 1–37) тук може да бъде модифицирана до „балканската махала“, „паланковата философия“, т. е. до тези метафори, които през XX век, а вижда се и през XXI век, оформят явен тренд в българската литература. Балканите са въобразена чрез дух и манталитет територия, географията спира там, докдето героите чувстват себе си. Те не прекрачват в териториите на чуждото в духовен смисъл. Това са и техните физически граници на пребиваването. Това съвпада по естествен начин с границите на въображаемата Родина. Романите на Керана Ангелова не ползват деконструкция на смисъла. Те реставрират познатата идентификация на патриотичния национален проект от XIX век и представят героинята като възплъщение на езическото в балканската жена. В този смисъл те отхвърлят травмата, породена от Западната визия, описващи Балканите като „срамния друг“, като „гето“, като „задния двор на Европа“ (Годорова, 2005; Къосев, 2004, с. 215–253). Керана Ангелова активира удоволствието да си себе си. Във въображаемата територия на идентификация е заложена повече визията за славянството, отколкото за ориентализма. Естествено е, че посочените романи на Керана Ангелова биха се разбрали в балканските и славянски държави не само защото възпроизвеждат архетипно битие, но и защото устояват целостта на панбалкански и панславянски идеи и с това в днешно време не отговарят на неолибералните амбиции да наложат ценностите на Западна Европа и Северна Америка като универсални за всички.

Продължение на идеята на Мария Годорова за „общите Балкани“, съществуващи чрез очите на Запада, е един от най-известните български романи – „Възвишение“ (2011) от Милен Русков, интерпретиращ националния разказ за турското робство и борбата за освобождение. Картографирането следва наличната топография от XIX век и обхваща земи от днешните България, Турция, Сърбия и Румъния. Идеята за свобода не включва никаква презумпция за бъдещи държавни граници. Твърдата идентичност на героите се постига чрез „расови типове“ – западната идея за предмодерните Балкани, чиито характеристики са опит за автентичност – варварство, природност, агресивно националистическо движение, превръщащо в „свещен завет“ омразата между етносите, населяващи познатите територии (Къосев, 2004, с. 239). Същевременно романът реставрира и т. н. „вътрешен балканизъм“, разбран като чувство за тревожност пред непознати модерни (идеологически, институционални, държавни и т. н.) изисквания, с които би трябвало да бъде подкрепена всяка една историческа идея. Съвременното пресъздаване на автентичните Балкани чрез българското националистическо движение от XIX век ползва унаследена символика – топонимия, реални исторически сюжети и исторически личности, световни революционни движения и участието на българи в тях. Ирационалното и първичното, т. е. предмодерното, са пресъздадени добре. Но съвременната интерпретация на М. Русков пародира племенния национализъм и хиперболизираната гордост от българското освободително движение от XIX век. Националната идеология е видяна вече от дистанция, затова е и пародирана. От историческия сюжет са извлечени човешката обърканост, съмнение, стъписване пред Голямата идея за свобода, която и героите, и малките хора не разбират кой знае колко добре. Колкото и да е модерен романът на Милен Русков, той влиза в гамата на балканската екзотичност и се нуждае както от адекватен езиков, така и от адекватен културен превод в извън балканските и славянски

култури, които нямат особена представа за националноосвободителните разкази на Балканите от XIX век.

Друг от успешните български романи – „Бежанци“ (2013) от Весела Ляхова, е точно мостра на традиционната балканска фрагментация, според която Балканите са миграционни и бежански потоци, гласнати от историческите събития. Както твърди авторката, „българската гледна точка“ към тези събития е отново сакрално-националното, което вади от паметта си нови и неразглеждани историко-географски територии и ги представя като предпоставен прочит на морала. В предговора си Ляхова обявява: „Романът описва реални исторически събития: Драмското въстание от 1941 г., обезбългаряването на Егейска Македония след Втората световна война, трагичната участ на българското малцинство в Гърция до средата на XX век, понесло насилието на всички балкански правителства – турски, гръцки, сръбски, български. (...) Загиналите гърци в Драмското въстание имат своите паметници, а българските жертви в същите събития са обречени на забвение.“ (Ляхова, 2013, с. 6). „Националният паметник“ на българите е колкото желание за държавен национално признат код (романът е обявен за най-добрия български роман през 2014 г.), толкова и съвременна тенденция, според която национализмът продължава да се тълкува като исторически ресантимент. И пак като цяло, историческата ни проза рядко надхвърля географските очертания на Балканите, които традиционно продължават да се възприемат като произлезли – географски и исторически – от Османската империя. Това поражда не само национализъм, но и балканизъм (в обсега – Турция, Сърбия, Македония, Черна гора, Албания, Гърция, Румъния, Босна и Херцеговина, Хърватска). Географски, културното ни съзнание се примирява със загубените територии. Също така рядко се захваща с проблеми, ситуирани в Централна Европа или някъде другаде по света. Балканите са територията, която можем да овладеем като културни идентичности, извън тях говорим за „другост“. Исторически, прозата ни слиза дълбоко по вертикала, като ползва юнгианската формула за *колективното като несъзнавано*, затова обяснява историческите събития с философията на манталитета (етнически национализъм) и с господстващи социални практики (социален национализъм).

За да завършим: обединителните идеи като балканизъм, панславизъм, национализъм са вътрешно близки за културния ни манталитет. Те се експлоатират и до ден днешен и *de facto* влизат в противоречие с индивидуалните идентичности, наложени чрез постмодерния тренд. Това е възможност върху тези обединителни идеи да бъдат разработени общи проекти. Но преподаването на българска литература зад граница, оказва се, твърде много зависи от това в каква точно чужда култура трябва да се впише българското. Едно е в близките славянски култури или балкански култури, друго е в културите на Централна Европа или още по-далечни култури от други континенти. Едно е в държави с поскомунистическо минало, друго е в държави, които не познават комунизма като практика. По един начин се преподава българската литература в християнски държави, по друг начин ще бъде разбран нейният дискурс в мюсюлмански култури. Но едно е константно в преподавателския процес зад граница: ако не може да се постигне цялостна идентичност на българското, то всяка афиширана идентичност трябва да поражда български контекст. Трябва да се работи не за универсалност, а за уникалност. В рамките на България тази идея може и да бъде оспорвана, но извън границите на държавата – литературата ни видимо няма друг шанс.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Кьосев, Ал. (1998)** Списъци на отсъстващото. – В: Българският канон? Кризата на литературното наследство. София: ИК „Александър Панов“, с. 5–49. (*Kiossev, Al. Lists of the Missing. – V: Bulgarskiyat kanon? Krizata na literaturnoto nasledstvo. Sofia: IK "Aleksandar Panov", s. 5–49.*)
- Кьосев, Ал. (2004)** Тъмната интимност: карти, идентичности, идентификации. – В: Балканите като метафора. Между глобализацията и фрагментацията, София: Труд. (*Kiossev, Al. Dark Intimacy: Maps, Identities, Identifications. – V: Balkanite kato metafora. Mezhdur globalizacijata I fragmentatsiyata. Sofia: Trud.*)
- Ляхова, В. (2013)** Бежанци. Пловдив: Жанет 45, 704 с. (*Lyahova, V. Bezhantsi. Plovdiv: Zhanet 45, 704 s.*)
- Тодорова, М. (2004)** Балкани – балканизъм, София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 404 с. (*Todorova, M. Balkani – balkanizam. Sofia: UI "Sv. Kl. Ohridski", 404 s.*)
- Herzfeld, M. (1999)** Cultural Intimacy: Social Poetics in the Nation-State. New York: Routledge, p. 1–37.